

УДК 343.92

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Олександр ПУСТОВИЙ,
аспірант
Львівського університету бізнесу та права

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню чинників дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні. Доведено, що багатоаспектність і комплексність проблем дитячої безпритульності, бездоглядності та соціального сирітства обумовлює безліч підходів до визначення детермінуючих чинників виникнення та поширення цих негативних явищ у дитячому середовищі. У зв'язку із цим актуалізується необхідність цілісного та всебічного уявлення про природу їх появи. Для результативної роботи з подоланням чи принаймні зменшення кількості безпритульних і бездоглядних дітей необхідно всебічно дослідити причини даного явища з погляду різних галузей знань (психології, педагогіки, соціології, кримінології тощо), встановити, які умови створюють об'єктивні можливості для переходу причини в наслідок.

Ключові слова: детермінанти, причини та умови дитячої безпритульності та бездоглядності, соціально-психологічні чинники дитячої безпритульності та бездоглядності, злочинність, неповнолітні.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF CHILD NEGLECTEDNESS AND HOMELESSNESS IN UKRAINE

Oleksandr PUSTOVYI,
Postgraduate Student
of Lviv University of Business and Law

SUMMARY

This article is devoted to the study of issues of factors of child neglectedness and homelessness in Ukraine. It is proved that multidimensionality and complexity of problems of child homelessness, neglectedness and social orphanage determines a lot of approaches to determination of determinants of occurrence and spread of these negative phenomena in children's environment. In connection with this, the need for a holistic and comprehensive understanding of the nature of their occurrence is actualized. For effective work to overcome, or at least reduce the number of homeless and neglected children, it is necessary to comprehensively investigate the causes of this phenomenon, from the involvement of various branches of knowledge (psychology, pedagogy, sociology, criminology, etc.), establish which conditions create objective opportunities for transition of the cause to the consequence.

Key words: determinants, causes and conditions of child homelessness and neglected sets, socio-psychological factors of child homelessness and neglectedness, criminality, juvenile.

REZUMAT

Articolul este dedicat studiului factorilor de neglijare a copiilor și a persoanelor fără adăpost în Ucraina. Sa dovedit că problema multidimensională și complexă a persoanelor fără adăpost, neglijare și socială conduce o orfan varietate de abordări pentru determinarea factorilor determinanți în apariția și răspândirea acestor fenomene negative în rândul copiilor. În acest sens, este actualizată necesitatea unei înțelegeri globale și globale a naturii apariției lor. Pentru munca eficientă de a depăși sau cel puțin reduce numărul de copii fără adăpost și neglijăți, motivele ar trebui să fie investigate în detaliu acest fenomen, cu implicarea diferitelor discipline (psihologie, pedagogie, sociologie, criminologie, etc.), stabilesc condiții creează oportunități pentru trecerea cauzei la efect.

Cuvinte cheie: determinanți, cauze și condiții de neglijare și neglijare a copilului, factori sociali și psihologici ai neglijării și neglijării copilului, criminalității, minori.

Постановка проблеми. Явище дитячої бездоглядності та безпритульності, як і будь-яке явище, має свої причини й умови. Детермінація розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій і станів навколишньої дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів. Кримінологічна детермінація пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, зокрема й злочинної [1, с. 78]. Причина в статичному стані сама нічого не поро-

джує. Для настання наслідку (реалізації причини в динаміці) необхідне поєднання її з умовою. За своєю сутністю умова є потенційною можливістю утворення чогось іншого. Роль умови щодо злочинності виконує соціальне середовище, що попередньо формує причину, а потім створює об'єктивну можливість для переходу причини у свою діалектичну протилежність – наслідок. Умови поділяються на два види: необхідні та достатні. Якщо перші забезпечують абстрактну можливість породження змін, то другі дають поштовх для реалізації причини і сприяють переходу можливості в дійсність. Частіше за все в ролі достатніх умов виступають певні події, ситуації, що «запускають» механізм спричинення і забезпечують закономірне настання результату (дійсності).

Специфічною особливістю дії причинних зв'язків між різними явищами суспільного життя та діяльністю людей є те, що вони відображають у суспільній свідомості об'єктивні закономірності функціонування суспільства та логіки людського мислення. Звідси випливає декілька важливих висновків. Причинний зв'язок у суспільстві не однозначний (динамічний), а статистичний (вірогіднісний), не прямий, а опосередкований психічними структурами суспільної свідомості. Причинний зв'язок між суспільними явищами та діяльністю людей – інформаційний по своїй суті. Ключову ланку в причинному ланцюзі посідає свідомість людей. Вона водночас сприймає як позитивні, так і негативні впливи, причинні й інші детермінаційні чинники неспричинного характеру. Соціальні закономірності породження та відтворення злочинності підпорядковані загальним закономірностям суспільного розвитку як системі більш високого рівня організації [2, с. 167].

Незважаючи на те, що офіційних статистичних даних щодо кількісних і якісних характеристик феномена «діти вулиці» немає, результати різних досліджень дозволяють стверджувати, що дитяча бездоглядність і безпритульність залишається однією з найбільш гострих і складних проблем, що обумовлює необхідність визначення її причин.

Стан дослідження. Проблеми дитячої безпритульності присвячено праці багатьох вітчизняних і закордонних науковців, зокрема: О. Бандурки, В. Вітвицької, А. Зінченко, С. Поволоцької, Б. Пруднікова, І. Пеші, Н. Павлик, І. Ченбай, І. Мунтян, О. Шишко й інших. Однак, незважаючи на інтенсивність і широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам цього питання, і дотепер наявна гостра проблема викорінення такого негативного явища, як дитяча бездоглядність і безпритульність, і це обумовлює актуальність обраної теми.

Метою та завданням статті є розкриття соціально-психологічних чинників дитячої бездоглядності та безпритульності.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження проблем дитячої безпритульності та бездоглядності полягає у вікових особливостях досліджуваних осіб. Неповноліття, як відомо, характеризується нерозвиненістю психологічного та фізіологічного станів, відсутністю досвіду соціального спілкування, здатності правильно оцінювати життєві ситуації, зокрема й з погляду закону. Підлітки через особливий психофізіологічний стан, обумовлений віковими особливостями, можуть вступати в конфлікт із суспільством, що може виявитися у вчиненні злочину.

Як зазначає А. Кацера, відкриття свого внутрішнього світу стимулює підлітка до розширення свого життєвого простору, спричиняє появу таких різних феноменів, як почуття самотності, почуття дорослості, включення до сприйняття життєвого простору, його часового виміру. Саме в часовому вимірі відбувається найбільш суттєва трансформація життєвого простору підлітка, яка полягає в появі майбутнього як психологічної детермінанти розвитку його особистості.

Явища психологічної кризи в пубертатний період обумовлюють збільшення частоти поведінкових порушень. Такі реакції підлітка є найпоширенішим способом психологічного захисту особистості. Їх закріплення спричиняється несприятливими мікросередовищними впливами. Що стосується порушень у поведінці, то встановлено, що більше сформованим і адекватним є образ «Я» підлітка, то менша вірогідність імпульсивної дезадаптованої поведінки останнього. Обрання підлітком маргінальної ролі значно впливає на його уявлення про самого себе, самоствалення і ціннісну сферу. Крім того, його діяльність, яка відкидається суспільством, змінює в нього структуру образу «Я» [3, с. 42–45].

Психіка підлітка, на відміну від дорослого індивіда, перебуває в стадії інтенсивного формування, обумовлюючи підвищену сприйнятливості як до позитивних, так і до негативних впливів чинників соціального середовища.

Серед усіх наукових пояснень причин підліткової бездоглядності та безпритульності виокремимо такі. Є. Слущкий визначає такі причини досліджуваного явища:

– соціально-економічні (порушують трудовий лад життя та деформують побут людей – економічна криза, безробіття, голод, епідемії, інтенсивні міграційні процеси у зв'язку з військовими конфліктами чи природними катастрофами);

– соціально-психологічні (часто стають наслідком перших, пов'язаних із кризою сім'ї, збільшенням розлучень, втратою одного з батьків, опікунством, погіршенням клімату в сім'ї, грубим поведінням із дітьми, фізичними покараннями, а іноді й сексуальними домаганнями з боку дорослих);

– психологічні (пов'язані зі збільшенням кількості дітей, які мають виражені психофізичні аномалії, риси асоціального поведінки. Серед молодого покоління такі діти становлять 3–5%) [4, с. 118].

І. Пеша [6, с. 10] пропонує чинники появи соціального сирітства поділити на:

– економічні: матеріальні труднощі сімей, які виховують дітей; поширення безробіття; погіршення функціонування державних установ, покликаних виховувати, навчати дітей; погіршення умов утримання дітей у державних закладах тощо;

– соціальні: зростання кількості кризових сімей, алкоголізація, наркотизація населення; послаблення моральної відповідальності батьків за виховання дітей тощо [5, с. 46].

На думку В. Чечета [6, с. 105–106], причинами соціального сирітства є такі проблеми світового масштабу, як: бідність, війна та соціальні потрясіння, структурні зміни в сім'ях, соціальна незрілість неповнолітніх матерів, насилля і зловживання, функціональні порушення в дітей, ВІЛ/СНІД. Л. Рень, підтримуючи думку Н. Павлик, пропонує вказані причини класифікувати на:

1) об'єктивні, соціальні, загальнодержавні мегачинники або макрочинники (рівень економічного розвитку держави та зумовленого ним стану соціального захисту населення; рівень духовного, морального, ціннісного розвитку суспільства і відповідної значущості інституту сім'ї в ньому; демографічна ситуація в країні, яка характеризується кількістю народжень, розлучень, позашлюбних дітей тощо);

2) суб'єктивні, внутрішньосімейні мікрочинники (матеріально-економічне становище конкретної сім'ї, її тип і склад, психологічний клімат стосунків, дисфункції та патології в сім'ї) [7, с. 102–107].

На думку О. Шишко, з огляду на те, що середовищем появи соціальних сиріт є сім'я, класифікацію причин виникнення соціального сирітства доцільно проводити за двома критеріями. До першої групи варто віднести чинники, що ззовні негативно впливають на сім'ю, а до другої – внутрішні негативні чинники, що можуть з'явитися в родинному середовищі, зокрема і внаслідок впливу зовнішніх чинників.

Зовнішні – спричинені соціально-економічними умовами, що складаються в державі. Для них характерними є такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин варто віднести інфляцію, безробіття, економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти тощо.

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Їх поява здебільшого обумовлена внутріш-

німи сімейними проблемами. Проте і зовнішні чинники часто стають каталізаторами негативних процесів усередині сім'ї. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, поширення алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, стан морально-психологічного клімату тощо [8, с. 414].

Отже, можемо зробити висновок, що всі класифікації причин дитячої бездоглядності та безпритульності так чи інакше збігаються. Загалом до таких причин відносять: асоціальний спосіб життя батьків (алкоголізм, наркоманію, протиправну поведінку тощо); девіантну поведінку дітей, прояви важковихованості; фінансово-економічні проблеми сучасної сім'ї, бідність; недостатню соціально-педагогічну підтримку інституту сім'ї державними закладами; насильство в сім'ї щодо дитини, змушування дитини дорослими членами родини до жебракування; розлучення батьків; конфліктні взаємини між батьками та дітьми; незадовільний соціальний статус учня у класі, несприйняття його класним колективом; психологічну схильність дитини до бродяжництва. На нашу думку, всі причини для зручності можна поділити на такі групи, як: соціально-психологічні та сімейно-побутові.

Не применшуючи значення інших причин у виникненні підліткової безпритульності та бездоглядності, звернемо увагу саме на соціально-психологічні. Досліджуючи особливості формування особистості неповнолітнього злочинця, а, на нашу думку, явище безпритульності та бездоглядності серед підлітків і злочинність тісно пов'язані між собою, навіть більше, безпритульність чи бездоглядність, звичайно, не неминуче, проте здебільшого призводять до скоєння злочинів. Н. Туз зазначає, що соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця являють собою комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених чинників, всередині якого несприятливі умови соціального середовища, взаємодіючи із психолого-віковими особливостями особистості підлітка, продукують нестійкі деформації, здатні в поєднанні з конкретною життєвою ситуацією проявитися у вчиненні кримінально караного діяння [9, с. 9]. Отже, можемо зробити висновок, що саме поєднання соціальних і психологічних детермінант має наслідком формування негативної настанови в підлітка. Соціально-психологічні детермінанти Н. Туз пропонує умовно розділити на дві групи, помістивши в них тільки чинники підвищеного ризику. До першої групи віднесено комплекс таких негативних соціальних явищ:

- масова сімейна неблагонадійність;
- негативний вплив найближчого побутового оточення поза сім'єю (неформальних груп і зв'язків), зокрема і втягнення в злочинну діяльність із боку дорослих злочинців і неповнолітніх, які мають злочинний досвід;
- криза системи шкільної та професійної освіти;
- відсутність належного правового виховання;
- тривала трудова незайнятість підлітків як наслідок тотального безробіття;
- неорганізованість дозвілля неповнолітніх, передусім за місцем проживання;
- послаблення соціального контролю (сукупність засобів і методів впливу суспільства на форми поведінки, що відхиляються від норми, з метою їх лімітування та мінімізації) з боку державних і громадських організацій, правоохоронних органів, зокрема й різні недоліки й упущення в їхній діяльності;
- десоціалізуючий вплив масової культури на особистість неповнолітнього за допомогою масмедіа як наслідок зростання соціокультурної кризи;

– неухильне зростання таких соціально негативних явищ серед підлітків та їхніх батьків або осіб, які їх замінюють, як: пияцтво, наркоманія, токсикоманія, соціальний паразитизм, статева деморалізація;

– глобальні соціальні процеси, пов'язані зі збільшенням щільності, гетерохронності населення, міграцією, урбанізацією, економічними, національними й етнічними проблемами, що спричиняють різке зростання стресових і конфліктних ситуацій як макро-, так і, що особливо тривожно, мікроконфліктних, безліч інших чинників.

Другу групу становлять кримінологічно значущі психологічні особливості формування особистості в підлітковому віці:

- загострені критичними фазами розвитку особистості біологічні зміни, що відбуваються в організмі підлітка;
- явище акселерації;
- акцентуації характеру й аномалії психіки в неповнолітніх;
- підліткова емансипація, виражена в потребі самоствердження;
- психологічне відчуження як наслідок психічної депривації;
- феномен психологічної настанови особистості;
- імітація, навіювання, конформізм, ідентифікація як психологічні механізми соціалізації;
- гедоністичний ризик, а також інші особливості формування особистості неповнолітнього, що вивчаються в межах психології та психіатрії [9, с. 18].

Висновки. Багатоаспектність і комплексність проблем дитячої безпритульності, бездоглядності та соціального сирітства обумовлює безліч підходів до визначення детермінуючих чинників виникнення та поширення цих негативних явищ у дитячому середовищі. У зв'язку із цим актуалізується необхідність цілісного та всебічного уявлення про природу їх появи. Для результативної роботи з подолання чи принаймні зменшення кількості безпритульних і бездоглядних дітей необхідно всесторонньо дослідити причини даного явища під кутом зору різних галузей знань (психології, педагогіки, соціології, кримінології тощо), встановити, які умови створюють об'єктивні можливості для переходу причини в наслідок. Для подолання проблем безпритульних дітей необхідно вживати різних профілактичних заходів. З огляду на профілактику даної проблеми в європейських країнах, позитивні зрушення може дати створення спеціалізованих реабілітаційних установ для дітей і підлітків, які опинилися в кризовій ситуації. Неповнолітніх треба забезпечувати належним місцем проживання, здатним замінити родину. Із цією метою варто створювати притулки для дітей-сиріт і бездоглядних дітей.

Список використаної літератури:

1. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. Джузи. К.: Юрінком-Інтер, 2002. 416 с.
2. Бойко А. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки: теоретико-кримінологічне дослідження: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
3. Кацера А. Фактори виникнення і трансформації образу Я бездоглядних підлітків. Актуальні проблеми психології. К. 2004. Т. 1. Вип. 13. С. 42–45.
4. Слуцкий Е. Беспзорность в России: вновь грозная реальность. СОЦИС. 1998. № 3. С. 117–121.
5. Пеша І. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми реформування. К.: Логос, 2000. 87 с.
6. Четч В. Альтернатива соціальному сиротству. Народное образование. 2001. № 9. С. 105–108.

7. Рень Л. Причины дитячої бездоглядності та безпритульності: спроба комплексного аналізу. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. № 11 (270). Ч. II. 2013. С. 102–107.

8. Шишко О. Социальное сиротство как фактор нарушения психического здоровья детей. URL: nbuv.gov.ua/Portal/Soc...1/wywkooj.pdf.

9. Туз Н. Соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця: кримінологічний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; ЛьвДУВС. Львів, 2016. 19 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Пустовий Олександр Олександрович – аспірант
Львівського університету бізнесу та права

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Pustoyi Oleksandr Oleksandrovych – Postgraduate
Student of Lviv University of Business and Law

kovalmr@ukr.net

